

ISSN 0027-8084

УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

L/2

БЕОГРАД
2019

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОДИЉ

ГОДИНА I СВЕСКА I

БЕОГРАД

1932

НАШ ЈЕЗИК

Л СВ. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Борђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Ову свеску *Нашег језика* приредиле су
др Марина Николић и др Марина Спасојевић.

Рецензенти
др Марина Николић, др Владан Јовановић,
др Марина Спасојевић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjzikisjsanu@gmail.com.

Штампа Планета принт, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, бр. 1 (1932/1933) – год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950)–. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд, Планета принт).

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

Проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС

*Радове на с̄раницама овог броја
часописа Наш језик колеге,
п̄ријатељи и некадашњи с̄туденти
посвећују проф. др Сре̄ти Танасићу,
дописном члану АНУРС,
поводом седамдесет̄ година живото̄а
са искреним жељама за другим живото̄ом
и непрекидним с̄варалаш̄ивом*

НАШ ЈЕЗИК

Књига L

Св. 2 (2019)

САДРЖАЈ

Повод

- Седамдесет година живота др Срете Танасића – пола века љубави
према српскоме језику (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) . . . 1–7
- Библиографија радова др Срете Танасића
(ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 9–30

Срето Танасић у српској лингвистици

- Стандардизација српског језика и језичка култура у проучавањима
Срете Танасића (МАРИНА М. НИКОЛИЋ) 31–37
- Срето Танасић против језичких манипулација
(БИЉАНА С. САМАРЦИЋ) 39–47
- Значај Танасићевих истраживања за лексикографски третман
трпног глаголског придева у Речнику САНУ
(ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ) 49–57

Акцентологија и фонологија

- Силазни акценти на непочетним слоговима ријечи у српском
књижевном језику (МИЛОРАД П. ДЕШИЋ) 59–64
- О прозодијским аспектима риме у српској поезији
(ДРАГА С. ЗЕЦ) 65–75
- Белићеви погледи на акценте и културу говора у часопису *Наш
језик* из данашње перспективе (АЛЕКСАНДРА Р. ЛОНЧАР
РАИЧЕВИЋ, МАРИНА С. ЈАЊИЋ) 77–85
- О неким спорним рефлексима *jaīa* (САЊА М. КУЉАНИН) 87–93

Морфологија и творба речи

- О архаизмима у српском језику, посебно граматичким
(ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР) 95–107

Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)	109–116
Морфолошка средства којима се појачава или ослабљује значење мотивне речи у творби (нацрт за једну могућу морфологију градуабилности) (МИРЈАНА К. ИЛИЋ)	117–122
Статус лексеме <i>сам</i> у савременом српском језику (АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ)	123–129
Узвици у служби других врста речи у српском језику (ИВАНА В. ЛАЗИЋ-КОЊИК)	131–139
Експресивна вредност збирних именица које означавају етничке, националне, верске групе (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	141–150
О могућим семантичким дистинкцијама глаголских именица у српском језику <i>јризнање</i> : <i>јризнавање</i> , <i>јридружијење</i> : <i>јридруживање</i> и сл. у контексту актуелне политике (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	151–159
Видско парњаштво и акционалност (префикс <i>за-</i>) (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ)	161–168

Синтакса и семантика

О двјема спорним конструкцијама у српском језику (<i>за</i> + инфини- тив и <i>за</i> + акузатив у значењу одређивања правца кретања) (БРАНИСЛАВ М. ОСТОЈИЋ)	169–176
Значење и контекст: неки проблеми око значења и употребе гла- голских личних облика (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ, ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ)	177–187
О реченицама са спојем <i>а</i> и <i>у</i> у везничкој позицији (МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ)	189–196
Синтаксичке конструкције ‘глагол + <i>ми се</i> ’ у српском језику (ДИМКА В. САВОВА)	197–204
О једној посебној контрафактивној конструкцији у српском језику (ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ)	205–220
Синтакса и семантика предикатског израза <i>јјознајти (се)</i> (ВЛАДИСЛАВА Ж. РУЖИЋ)	221–236
О предлогу <i>јјоврх</i> (ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ)	237–258
Синтакса и семантика предлога <i>јјри</i> (ИВАНА Н. АНТОНИЋ)	259–268
О српском глаголу <i>јјријти</i> (НАДА Л. АРСЕНИЈЕВИЋ)	269–280
Значењски ресурси функционалних глагола: на примеру предик- ката ‘сукобити се’ (МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ)	281–288
Утицај полипрефиксације глагола на њихово синтаксичко окружење (МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ)	289–295
О (лексичко-граматичким) значењима глаголских речи (ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ)	297–306

Негација као језичка категорија – општи осврт (ЈЕЛЕНА Л. ПЕТКОВИЋ)	307–314
Један тип безличних реченица у српском и руском (у контексту језичке слике света) (БИЉАНА Ж. МАРИЋ)	315–322
Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику (МИЈАНА Ч. КУБУРИЋ МАЦУРА)	323–334
О употреби израза <i>један/једно с другим</i> и <i>једна с другом</i> у српском језику (ИВАНА З. МИТИЋ)	335–342
Линеаризација протосоцијативних и псеудосоцијативних кон- струкција у српском језику (МАРИЈА М. ОПАЧИЋ)	343–351
Императив као маркер неочекиваности (ДРАГАНА М. КЕРКЕЗ) ..	353–359
Статус финалних реченица у <i>Зборницима закона и уредбених указа</i> из пете деценије 19. века (ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ)	361–368

Лексикологија, лексикографија и терминологија

Рјечници као средство успостављања ауторитета (ДАНКО М. ШИПКА)	369–386
Слов'янска терминологија кінца ХХ – почетку ХХІ століть у діалози традиційної та електронної бібліографії (ВІКТОРИЈА Л. ІВАЩЕНКО)	387–397
Нова лексика у области туризма у савременом српском језику (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ)	399–408
Саобраћајна терминологија у савременом српском језику (ГОРДАНА Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ)	409–418
Винаверове крушке <i>крусиџуменка</i> и <i>бергамка</i> и ријеч-двјије по- водом њих (НЕЂО Г. ЈОШИЋ)	419–427
Називи за печурке у српским народним говорима (МАРИНА С. ЈУРИШИЋ, ЈЕЛЕНА Д. ЈАНКОВИЋ)	429–439
Турцизми у 20. тому Речника САНУ (МАРИЈА С. БИНЂИЋ) ..	441–448
Прилог опису семантике придева <i>йразан</i> (НАТАША М. МИЛАНОВ)	449–456
Једно запажање о прилогу <i>вуковски</i> у српском језику (ИРЕНА Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ)	457–463

Стилистика

Превођење као креативни и лингвистички изазов у савременом српском језику (НЕНАД Б. ВУКОВИЋ)	465–471
О стилистичким особинама Андрићева наратива у роману <i>На Дрини ћуџрија</i> (ГАЛИНА Г. ТЈАПКО)	473–485
Заграде у Андрићевим романима (БРАНКО Ђ. ТОШОВИЋ)	487–494

Суфикси <i>-ица</i> и <i>-ка</i> у језику Петра Кочића (ДРАГО В. ТЕШАНОВИЋ, ДРАГАНА Д. ЛАЗИЋ)	495–506
Индивидуална лексика у дјелу Исидоре Секулић (творбено- -семантичке одлике именица) (ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН)	507–520
„Унутрашњост“ поетонима <i>Тигар</i> Бранка Топића (МИРЈАНА Н. СТОЈИСАВЉЕВИЋ)	521–527
(Не)референцијалност антецедента релативних клауза у песми „Он“ Сунчице Денић (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ)	529–540

Прагматика

О пружању утехе саговорнику у говору свакодневне комуникације (БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	541–550
Реторичка структурална теорија и реализација елементарних јединица дискурса на примеру онлајн коментара у српском и руском језику (РАДОСЛАВА М. ТРНАВАЦ)	551–570

Дијалектологија

О једној старој падежној конструкцији у говору источnobосан- ских Ера – генитив издвајања из скупине (СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ)	571–576
Третман полисемије и хомонимије у дијалекатским речницима (МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ)	577–585
Језичке крхотине и дијалекатски речник (НЕДЕЉКО Р. БОГДАНОВИЋ)	587–593
Говори Црне Горе у основици српског књижевног језика (МИОДРАГ В. ЈОВАНОВИЋ)	595–603
Западнобоснијска диалектна лексика в общесербском контек- сте (на примере говора Манячи) (ЕКАТЕРИНА И. ЯКУШКИНА)	605–613
Неке позајмљенице у коларској терминологији говора Карашева (МИХАЈ Н. РАДАН, МИЉАНА-РАДМИЛА М. УСКАТУ)	615–626
О акценту као прилогу очувању дијалекта (ЈОРДАНА С. МАРКОВИЋ)	627–636
Репартиција рефлекса вокалног <i>л</i> у говорима Лужнице и Пирота (ЉУБИСАВ Н. ЋИРИЋ)	637–644
Рефлекси финалног <i>л</i> у лексеми <i>заова</i> у говорима призренско- -тимочке дијалекатске зоне (АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ)	645–653
Вокалске редукције у говору Бастаса (ДРАГОМИР В. КОЗОМАРА)	655–662
О приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко-крајишким говорима (ЗОРАН М. СИМИЋ)	663–677

Циљне (намерне, финалне) реченице у сиринићком говору (РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ, БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ)	679–685
Вербализација концепта <i>здравље</i> у тимочко-лужничким говорима (ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	687–694

Ономастика

Marginalia onomastyczne (ZUZANNA V. TOPOLINSKA)	695–698
О релационим микропонимима у Рађевини (МИРЈАНА С. ПЕТРОВИЋ-САВИЋ)	699–705
Прилог реконструкцији ојконима <i>Вогошћа</i> (ЈЕЛЕНА В. ЈАЊИЋ)	707–714

Социолингвистика

Linguistic Ideology and the Art of Re-Edition on the Second Edition of Ioann Rajić's <i>History of Various Slavic Peoples</i> (1823) (МОТОКИ У. НОМАЧИ)	715–725
Знање студената о ауторству наших правописа (ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ)	727–735
Стандардни и матерњи језик из другачије перспективе (НАТАША Б. КИШ)	737–744
О уништеном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на при- меру сачуваног дела једне породичне архиве) (МИТРА М. РЕЉИЋ)	745–752

Лингвокултурологија

Сложенице са именицом <i>вода</i> у српским народним говорима и српској култури (СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ, ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ)	753–763
„Богатство“ – конвенционални суд у систему вредности у срп- ском језику и култури (НАТАША С. ВУЛОВИЋ)	765–772
Стереотип о Ери (ДАНИЈЕЛА С. СТАНИЋ)	773–781

Граматографија

Српско-рускословенски међуодноси у српским граматикама рускословенског језика прве половине 19. века (НАЈДА И. ИВАНОВА)	783–790
<i>Србска Грамаџика за гимназијалну младежъ Княжесѣтва Срѣје</i> Владимира Вујића (1856) (МИЛОШ Ђ. ОКУКА)	791–802

Библиографија

Преглед библиографија објављених у часопису <i>Наш језик</i> (АНА В. ГОЛУБОВИЋ)	803–811
--	---------

УДК 811.163.41'373.42
811.163.41'282.2
81:39(=163.41)

Оригинални научни рад
Примљено 25. новембра 2019. г.
Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ДАНИЈЕЛА С. СТАНИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

СТЕРЕОТИП О ЕРИ

Циљ овог истраживања је долажење до когнитивне дефиниције етничког стереотипа *Ера*. Истраживање ће се обавити према методологији Жејица Бартмињског, представника етнолингвистичке лублинске школе. Методологија Бартмињског подразумева да се за реконструкцију језичко-културне слике света одређеног појма или концепта узимају различити подаци, системски, текстуални и анкетни. Етник *Ера* је локални назив за житеље Ужица, а често и житеље Златиборског региона. С обзиром на то да *Ера* функционише у савременом српском језику, кроз вицеве и анегдоте, као синоним за Србина, можемо сматрати да се етник Ера у језичкој слици света говорника српског језика концептуализовао као једини српски локални етник подигнут на раван стереотипног Србина и свега што стереотипно обухватају придев и прилог *српски*.

Кључне речи: Ера, етнолингвистика, фолклор, семантика, етимологија, говор Ужица.

За конституисање српског и ужичког аутостереотипа о Ери важна је историјска позадина везана за етнички положај Ужичана под турским ропством. Даћемо основне податке о датом историјском раздобљу.

Први писани спомени о постојању града Ужица потичу из 1329. године. Ужицем је у XIV веку господарио Никола Алтомановић, али података о Ужицу све до пада Ужица у турске руке готово да нема. Турци су Ужице освојили најкасније 1459. године. Тада започиње исламизација Ужица. Број хришћана се, у самом граду, убијањима и

* danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сеобама у Угарску после сваког аустро-турског рата смањује, а број муслимана расте. Турско Ужице вековима расте и напредује. Тако је 1476. године уписано као село, затим почетком XVII века названо је великом турском касабом, а 1664. године прераста у шехер. Срби с краја XVIII века живе махом по забаченим брдима и селима у околини Ужица.

Реч Ужичанин је више означавала Турчина него Србина. Срби Ужичани су вековима плаћали данак Турцима, што драконским порезима, што петогодишњим „данком у крви“. Последњих деценија XVIII века број муслимана се нагло повећава досељавањем из Босне и Санџака. Тада су ужички Турци староседеоци, тзв. *ерлије* те дошљаке прозвали јабанцима. Током Првог српског устанка, од 1804. до 1807. године, извршени су покољи над Србима, тако да је у тадашњем Ужицу према 2900 муслиманских било стотинак српских кућа.

Покретање тзв. „ужичког питања“ јесте резултат преговарачке политике Карађорђа и проте Матије Ненадовића са Турцима. Српски преговарачи највише инсистирају на томе да ерлије из града отерају јабанце (Омер-агу, бега Новљанина и Осман-агу Фочића) и да Срби добију своје судове и своју власт, у чији се рад Турци ерлије неће мешати. Из овог раздобља и потиче фразеологизам *кадија ње њужји, кадија њи суди*, као поента шаљиве приче *Еро и кадија*.

Србима је војно-политички Ужице било значајно као полазна тачка за ослобађање Старог Влаха, али и за узнемиравање Босне. Зато су га Турци више пута преотимали, а Срби опет освајали. И поред формалног постојања судова и магистрата, од 1808. године до краја Другог српског устанка, специфична атмосфера у ондашњем Ужицу била је таква да су дојучерашње аге и бегове замениле неписмене српске војводе и кнежеви, који су још суровије терали на кулук, судили и убијали без суда и закона. Међу Ужичанима најистакнутија личност Другог српског устанка био је Јован Мићић, бивши хајдук, Милошев намесник, због чијег се владања у хајдуке одмећу и сами пандури, калуђери, па и жене.

Треба напоменути да ни Турци јабанци, који су се Милошу Обреновићу обавезали 1833. године на то да ће се у року од пет година иселити из Ужица, нису поштовали услове споразума, већ настављају са својим злоделима, најчешће позиционирани у војном бедему поврх Ужица, тзв. кули, коју су пре њиховог досељавања запоседале ерлије. Коначно исељавање Турака ће се догодити тек 1862. године, после подметнутог другог великог пожара. Тада Турци освајачи, тј. сами некада потурчени Срби доживљавају судбину некадашњих поробљеника који су избегли из Ужица неколико векова пре пожара.

После одласка Турака Ужичани, све до краја XIX века, настављају да живе како су научили под Турцима. Путописци кажу „да се на српским главама [...] међу сто црвених фесова, могла зацрнети тек једна једина шубара“ (Симовић 1996: 152). Али, у другој половини XIX века развијају се и занати, оснивају еснафска удружења, кириџијска трговина цвета, покрећу се листови. Један од читанијих, а у Првом светском рату забрањиванијих часописа, јесте хумористичко-сатирични часопис *Ера*. Рајински дух прича и досетки пре свега је негован по градским кафанама.

Као трајно сведочанство историјске муке Ужичана Срба – и са османлијским поробљивачима и са домаћим самовољним силницима – Вук је у књизи *Српских народних њриповедака* забележио две хумористичке приче и једну новелу о Ери: Еро с оног свијета, Еро и кадија и Еро и Турчин. Ова три текста представљају аксиолошко-прецедентне текстове на којима је базиран стереотип о Ужичанину – Ери, носиоцу етничких, националних и социјалних одлика, несаломивом борцу против Турака, кадија, трговаца и других етничких група. Модел стереотипног етничког противника на турској страни био би Мујо.

Као битан историјски податак из новије историје истаћи ћемо и постојање Ужичке републике, једине слободне територије за време ратне 1941. године, на којој је три месеца Тито са Врховним штабом налазио уточиште и у којој су несметано радиле школе, фабрика муниције и излазио часопис *Борба*. Ужичка република престаје да постоји 29. новембра 1941. године потпуним поразом Радничког батаљона на Кадињачи. Овом битком ужички одред сакупљен „с колца и конопца“ од радника, занатлија и трговаца уписао се у светске историјске читанке као протагониста једне од најважнијих битака које су се одиграле у Другом светском рату.

Постојање Ужичке републике, као и пораз Радничког батаљона, утицали су на политичко опредељење, али и на локалну националну самосвест и самоидентификацију ужичког Радничког батаљона са некадашњом Лазаревом војском и пораза на Косову. Као пример тог податка је песма Славка Вукосављевића *Кадињача* („Пао је четрнаести километар, али никада неће Кадињача“).

Етимологија и стање у речницима

Етимологија етника Ера потврђује историјску позадину везану за Ужице и Ужичане. *Ерлија* или *јерлија* (Србија) представљају изведенице турског порекла од *yerli* „место“ и суфикса *-li*. Синоними су јој: *грађанин*, *мјештинин*, *домородац*. Сложеница *jerlikul* м. (Босна, народна песма)

означава „месног заповедника“, где је други део сложенице „кула“. Потом долази до испадања *j* (јерлија – ерлија). Етимологија потврђује историјске податке везане за етничку подељеност средњовековног Ужица, где се назив Ужичанин или Еро углавном односио на турско домородачко становништво, које је своје упориште првенствено имало у војном утврђењу тзв. кули (Скок 1971: 494).

Друга, мање вероватна, претпоставка је да је реч о хипоростици *Херо* од немачког *herzog*, преко мађарског *herceg* „дух, војвода“, „према Вуку Срби западно од Лаба до Косовске Митровице“. Овако су названи зато што потичу махом из Херцеговине (Скок 1971: 664).

Речници савременог српског језика потврђују етимолошке податке. У Речнику САНУ налазимо дублетне облике за етник *Еро*, -а, -и и *Ера*, -е, -и, дакле, са променом по I и III именичкој врсти, с тим да је у ужичком крају доминантнија промена по III врсти. Оба морфолошка облика имају вокатив *Еро*. Етник *Ера* се семантички разликује од етника *Ерац*, -рца покр. „назив који дају становници једног дела Косова становницима на западу од реке Лаба (К.М.)“. Овакав податак из речника нам је дао приоритет при етимолошком одређењу назива.

Полисемија етника *Ера*, као и његови придевски и прилошки деривати, одраз су колективне језичке слике света и моделирање становника једне регионално релативно уске територије на ранг етничког стереотипа и носиоца примарно позитивних етничких особина. *Ера* у својој полисемији има два значења: **а.** „назив за становника Херцеговине, Херцеговца“; **б.** „шаливи назив за човека из ужичког краја; духовита, мудра особа која се прави глупа, шерет – будала“: „Ако прође који *ера* са катраном у недељи дана и то је доста“ (Ђорђ. Вл. 1, 21); „Ово је слика и прилика кад се састану само *ере*, и кад се заваде! – рече нам познаник из Кремана, месташца у подножју Таре“ (Пол. 1959, 16607/8).

Постоје три придевска образовања од овог етника: *ерачки*, -а, -о „који се односи на Еру (1), који је својствен Ерама“: „Био је речит, и његов *ерачки*, но чист слог, импоновао је“ (Игњ. Ј., Бршљан 1885, 22); *ерски*, -а, -о **1.а.** „који се односи на становника Херцеговине, херцеговачки“; **б.** „који се односи на становника ужичког краја“: „Ново је само да је Келкен умро ... Цело му је Ужице било на пратњи ... Келкен му није ... име ... Тако га је прозвао неки од ... реалаца ... чијем је тврдом *ерском* уву одвише звучило француско: *quelqu'un*“ (Уск., СКГл 20, 330); **в.** „шалив; досетљив, духовит“: „Бре ако ви хоћете *ерских* прича, ја да вам причам“ (Ђорђ. Вл. 2, 125); **2.** муз. „отегнут (о песми, мелодији)“: „Путничке се песме певају отегнуто. Тако певање зове се *ерско*“ (Павл. Јер. 2, 147) и *еровски*, -а, -о „в. ерски (1): ~ прича, ~ шала, ~ духови-

гост итд.“. Сва три ктетика односе се на начин приповедања, казивања Ужичана, прозодијске особине њиховог говора, а придев *ерски* је још и терминологизован у музици, вероватно по облику певања уз гусле, опет карактеристичног за турско Ужице.

Ктетик *ерски* је конверзијом добио и граматичку категорију придева за начин: **а.** „на ерски начин, шаливо, духовито“: „Он је све то *ерски* рекао“ (Ред.); **б.** „отегнуто (о певању)“: „Девојке ... певају на глас (отегнуто – *ерски*) разне песме“ (Павл. Јер. 3, 93). Прилог *еровски* такође потврђује стереотипни статус нашег етника: „в. ерски (а)“: „Могу мало побегати с Ером, једно да ми се коњ одмори, а друго да се ја мало насмејем, јер не сме валити да ће он какву ... *еровски* рећи“ (Ђорђ. Вл. 1, 29). Ктетик *ерски* добио је конверзију и у презимену *Ерски*, а са деминутивним извођењем од основног именичког облика имамо и презиме *Ерлић*.

Проверили смо податке и у *Речнику ужичког говора* Ратомира Цвијетића, које ћемо представити. Етник је добио и своје апелативно образовање *ера* „врста јужног ветра“. Остатак деривације се односи на пејоративна или еуфемистичка именичка образовања, један придев и један глагол. Побројаћемо их: *еркуша* „крупна снажна и проста жена“, *ерла* (често погрд.) „приглупа, припроста жена“, *ерлав*, -а, -о „блесав, приглуп“, *ерлача* погрд. „глупава жена“, *ерло* погрд. „прост, приглуп човек“, *ерчин*, -ина „лепо одевен мушкарац, кицош; охол човек“, *ерчинийи*, ерчиним несвр. **I.** бити горд, разметљив, изигравати великог кицоша презирући друге; **II.** ~ **се** кицошити се“, као и пејоративни покрајински етник *Ерцоџаћ* „Ера, Златиборац“. У грађи још једном налазимо забележен назив *ерлија* за „староседеоца, мештанина (обично о некадашњем турском становништву)“. Ако појемо од податка да је етник *Ера* реликт некадашњег назива за ужичке Турке староседеоце, ми у великом броју локалних пејоративних образовања за лица (*еркуша*, *ерла*, *ерлача*, *ерло*, *Ерцоџаћ* и придев *ерлав*) можемо да ишчитамо преко опозиције паметан : глуп и опозиције Србин : Турчин и свој : туђи.

Покрајински називи

С обзиром на то да стереотип о *Ери* чини склоп његових духовних, карактерних и менталитетских особина, који се конституисао и учврстио кроз низ историјских догађаја и нашао рефлексије у фолклорним текстовима, а у новије време и у вицевама, прегледали смо дијалекатску грађу за неколико менталитетских и карактерних особина за које сматрамо да су експоненти Ере као етничког симбола. *Ера* се свуда појављује као самоуверен човек бритке интелигенције, који на

досетљив начин надмудри свог супарника, носиоца других етничких обележја, и на тај начин изађе као морални и интелектуални победник.

Речник ужичког говора бележи велики број афирмативних покрајинских назива за особе мушког рода који су маркирани као несташне особе, шаљивцине, обешањаци и спадала, што га чини нешто другачијим у односу на друге дијалекатске речнике. Побројаћемо те називе: *анамейљак*, *аламуња*, *бисламенџа*, *бишијек*, *вишкал*, *воркија*, *врајиломник*, *милнеџаш*, *малне*, *окачењак*, *џаскали* (зб.), *џецкало*, *шаљивџија*, *шалџија*, *шемкула*, *шикуџија* (зб.); ту је и фразеологизам за преозбиљног човека *не зна за шалу*, као и три придева *оџмениши*, -а, -о, *оџресии*, -а, -о и *оџрзан*, -а, -о.

Као део опозиције паметан : глуп, изузетно се негативно мармира приглупа и луцкаста особа, и то пејоративима: *бамбак*, *акмак*, *беђак*, *бена*, *брав*, *будак*, *кебло*, *мазгов*, *муџал*, *џуњко*, *ћалов*, -ова, *ћуџара*, *умјерак*, *чукурук*, *шамџула*, *шушумига*; придевима: *анијаласии*, -а, -о, *акнуџи*, -а, -о, *безисаван*, -а, -о, *бленџав*, -а, -о, *блесав*, -а, -о, *глоџура-сџан*, -а, -о, *замуџен*, -а, -о, *заџрден*, -а, -о, *недокусуран*, -а, -о, *соглав*, -а, -о, *сџуденклеј*, -а, -о, *сумашеш*, *сућнуџи*, -а, -о, *шанијаласии*, -а, -о, *шуврџан*, -а, -о, *шумашеш*; фразеологизмима: *лиџова глава* „празна глава“, *глава му џразна као џакља*, *бог му узео ушур* и *ударен мокром чараџом*.

Тврдоглавост и плаховит темперамент иду у опис динароидног типа типичног Ере. За тврдоглавост и саможивост има велики број пејоратива: *јауд*, *заџредало*, *мазгараћ*, *надрибанда*, *задрибанда*, *задрибалда*, *недоказаник*, *ненавид*; придева: *кимљив*, -а, -о, *недоказан*, -а, -о; фразеологизам *наџред не зна, а водиџи се не да*.

Плаховит, џут и свађалачки темперамент је маркиран следећим пејоративима: *даргин*, *злојед*, *зољ*, *инаџија*, *корница*, *куџиџрик*, *загуљеник*, *згранило*, *наџак*, *одљуд*, *џргавац*, *рчин*, *сајејарија*, *џенабей*; придевима: *јерезан*, -а, -о, *кимос(џи)ан*, -а, -о, *косиван*, -а, -о, *живчан*, -а, -о, *дамарљив*, -а, -о, *загрижљив*, -а, -о, *задорљив*, -а, -о, *наџрашиџи*, -а, -о, *џрзан*, -а, -о, *сансузан*, -а, -о, *сансуз*; фразеологизмима: *накриво насађен*, *џишаџи на жару* и *џишаџи у коџриве*.

Анкета и њени резултати

Да бисмо боље сагледали да ли стереотип о *Ери* живи у савременом српском језику, спровели смо краћу анкету међу ђацима и наставницима Ужичке гимназије. Било је укупно 47 попуњених анкетних листића.

На први задатак требало је да испитаници напишу неколико придева који најбоље осликавају типичног *Еру* и типичног *Ужичанина*. Резултат анкете овако изгледа.¹

а) Типичан *Ера* је:

1. духовит, шаљив, хумористичан: 18; 2. сналажљив, промоћуран, досетљив, довитљив, домишљат: 11; 3. весео, човек весељак, насмејан: 8; 4. мудар, оштроуман, паметан, интеллигентан: 6; 5. Србџенда, Србијанчина, патриота: 5; 6. темпераментан: 5; 7. гласан, бучан: 5; 8. лукав: 3; 9. лењ: 3; 10. (добар) домаћин: 3; 11. храбар: 2; 12. опуштен: 2; 13. дружељубив: 2; 14. има змију у џепу:² 2.

б) Типичан *Ужичанин* је:

1. духовит, забаван: 10; 2. интеллигентан, паметан, оштроуман, вишпрен: 10; 3. сналажљив, досетљив: 7; 4. гласан, бучан: 7; 5. друштвен, дружељубив: 4; 6. темпераментан, љут: 4; 7. брз, брзоплет: 4; 8. весео: 4; 9. лењ: 4; 10. незадовољан, намргођен: 3; 11. стипса, себичан: 3; 12. вредан, радан: 2; 13. миран: 2; 14. похлепан: 2; 15. леп: 2; 16. снажан: 2.

Као одговор на други задатак требало је да испитаници добуне именицом придеве *ерски*, -а, -о и *ужички*, -а, -о, за сва три рода. Резултат анкете је следећи:

а) *ерски*: хумор (21); дух (3); обичаји (3); кајмак (3); акценат, нагласак (2); кабаре (2); *ерска*: ношња (7); улица (6); изрека (3); шала (2); прича (2); песма (2); пршута (2); *ерско*: коло (13); срце (4); друштво (3); надмудривање, подбадање (2).

б) *ужички*: кајмак (10); акценат, говор, нагласак (5); ћевап (4); трг (3); сир (3); хлеб (2); *ужичка*: лепиња (36); република (3); *ужичко*: коло (38).

У трећем задатку испитаници су попуњавали табелу оценама -2, -1, 0, +1, +2 на питање *Типичан Ера је ____*. Понуђено је девет група придева. Представимо резултате: духовит (77); темпераментан (65); бучан (57); интеллигентан (43); љут (-6); себичан, шкрт (-15); опуштен, миран (-21); похлепан (-23); глуп (-58).

Закључци спроведене анкете би били следећи. Етник *Ера* функционише као стереотипни појам и у одређеним духовним особинама се

¹ Приказаћемо само забележене менталитетске, карактерне и духовне особине са најмање два одговора.

² *Обрајини асоцијативни речник српског језика на стимулус шкрт* бележи један одговор *Ера*. То је једина употреба овог етнонима у *Асоцијативном речнику* (Драгићев и др. 2011).

разликује од типичног *Ужичанина*. Типични *Ера* мора да је духовит, досетљив, сналажљив и промоћуран. У одговорима је фреквенца 18 и 10 за *Еру* и 10 и 7 за *Ужичанина*. Типичан *Ера* је патријархалан, добар домаћин, интелигентан, а као носилац типичних менталитетских особина динароидног човека, плаховит, темпераментан и бучан (задатак 3: у одговорима 65 и 57). Као типични *ерски* појмови јављају се *ерски хумор* (21), што се поклапа са стањем у речницима и појмови из фолклора, *ерско коло* (13) и *ерска ношња* (7), са чешћим синонимом *ужичко коло* (38), познатим и као *ужичанка*. Отегнут начин музичког извођења је управо из фолклора ушао и у терминологију музичких уметности као *ерски*. Појмови досетљивог причања, казивања и певања у збиру износе 9 (наведени као *ерска изрека*, *шала*, *џрича* и *џесма*), што указује на традиционално негован култ ерске приче и песме. Најпознатији етнобренд из овог краја није понео придев ерски (*ужичка комџлеџ леџиња* – 36).

Ужичани су свој вековима каљени трпилачки дух претварали у мудру досетку, хумор и инацијски сарказам, који им је био врло често једино оруђе и оружје у борби за властити идентитет и физички опстанак. У непостојању школа и ученијих људи још у турско доба *Ере* су култ приче неговали по сокацима, дућанима и чаршијским механама, а затим коларским путевима преносили свој историјски удес заоденут у шалу све до српске престонице. У Београду се појам *ерски* профилисао са нивоа локалне самоидентификације на српску колективну идентификацију и остао све до данас нашавши своје упориште у вицецима и анегдотама.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић и др. 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обрајни асоцијативни речник српског језика*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- Карацић 1870: Карацић Вук, *Српске народне џриџвјеџке*, https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/vkaradzic-price_3.html (приступљено 20. 11. 2019).
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Симовић 1996: Љубомир Симовић, *Ужице са вранама*, Београд: Српска књижевна задруга – Ужице: Културно-просветна заједница Ужице.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Цвијетић 2014: Ратомир Цвијетић, *Речник ужичког говора*, Београд: Службени гласник – Универзитет у Крагујевцу – Учитељски факултет у Ужицу.

Danijela S. Stanić

TERM *ERA* FROM THE POINT OF VIEW
OF COGNITIVE ETHNOLINGUISTICS

S u m m a r y

The paper defines terms *Era* and *erski* in Serbian language from the point of view of cognitive ethnolinguistics. For the analysis were used historical data, literary folklore data, systematic data (thesaurus vocabulary, dialectal vocabulary of Uzice speech, etymological vocabulary and associative vocabulary) and a survey. Each of the data showed that the term *Era* had risen from the level of local self-identification to the level of the Serbian collective being and its linguistic image of the world.

Keywords: Era, ethnolinguistics, folklore, semantics, etymology, Uzice speech.